

Program prac konserwatorskich
dla
KOŚCIOŁA PW. ŚW. DOROTY W CIEKSYNIE
gm. NASIELSK, pow. Nowy Dwór Mazowiecki
Remont elewacji i dachu kościoła

Zamawiający: Parafia pw. św. Rocha w Ciekusynie
Adres obiektu: ul. Piłsudskiego 10, 05-192 Ciekusyn
Nr rej. zab. A/57 z dn. 10.05.1954r.
Opracowała: dr Monika Dąbkowska

Toruń, październik 2022 r.

Zawartość opracowania:

1. Wstęp
2. Lokalizacja obiektu
3. Historia obiektu
4. Opis obiektu
5. Technologia i technika wykonania
6. Stan zachowania obiektu i przyczyny zniszczeń
7. Wnioski i założenia konserwatorskie, wytyczne konserwatorskie
8. Program prac konserwatorskich
9. Dokumentacja fotograficzna

1. Wstęp

Program prac konserwatorskich kościoła pw. św. Doroty w Ciekusynie opracowano na podstawie umowy nr 02/08/2021 zawartej z inwestorem, ks. Ryszardem Kolczyńskim, reprezentującym Parafię pw. św. Rocha w Ciekusynie. Badania i oględziny obiektu, kwerendę i analizę dokumentacji archiwalnej, przeprowadzono w sierpniu 2021 r. Przedmiotem inwestycji jest remont kościoła pw. św. Doroty w Ciekusynie. Celem opracowania Programu prac konserwatorskich jest ustalenie stanu zachowania obiektu i przyczyn zawilgocenia. Program opracowano w oparciu o badania *in situ* oraz badania literatury i źródeł dotyczących obiektu.

Publikacje i dokumenty wykorzystane w niniejszym opracowaniu:

1. *Orzeczenie mykologiczno-budowlane dotyczące stanu zachowania kościoła zabytkowego Parafii pw. św. Doroty w Ciekusynie pow. Płońsk woj. warszawskie*, opr. Henryk Ciszkowski, Zjednoczone Zespoły Gospodarcze INCO Zespół Chemii, Warszawa 1971, Archiwum Parafii w Ciekusynie.
2. *Architektura i wystrój wnętrza kościoła parafialnego w Ciekusynie. Studium historyczne opracowane na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Ciechanowie*, opr. Andrzej Kluś, PP PKZ, Warszawa 1985.
3. *Inwentaryzacja fotogrametryczno-konserwatorska*, opr. Zespół Pracowni Dokumentacji Fotogrametrycznej PP PKZ w Warszawie, Warszawa 1985.
4. Waldemar Graczyk (red.), *Kościół i parafia w Ciekusynie w świetle wizytacji od XVII do XIX wieku oraz prowadzonych badań architektonicznych*, materiały konferencyjne, Ciekusyn 2006.
5. *Dokumentacja prac konserwatorsko-restauratorskich przy rzeźbie św. Roch z kościoła par. w Ciekusynie*, opr. Joanna Ziembiewicz, Toruń 2006, Archiwum Parafii w Ciekusynie.
6. *Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich przy rzeźbie Madonna z Dzieciątkiem z kościoła par. pw. św. Doroty w Ciekusynie*, opr. Joanna Ziembiewicz, Toruń 2007, Archiwum Parafii w Ciekusynie.
8. *Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich przy ołtarzu Niepokalanego Poczęcia NMP z kościoła pw. św. Doroty w Ciekusynie*, opr. Joanna Ziembiewicz, Michał Witkowski, Toruń 2012, Archiwum Parafii w Ciekusynie.
9. *Malowanie wnętrza kościoła parafialnego pw. św. Doroty w Ciekusynie*, opr. Rafał Plebański, Poznań 2012.

Kościół został wpisany do rejestru zabytków dn. 10.05.1954r. pod nr A/57.

Niniejszą opinię opracowano w oparciu o obowiązujące przepisy, z uwzględnieniem najnowszych zdobyczy wiedzy zawodowej.

2. Lokalizacja obiektu

Wieś Ciekсын zlokalizowana jest na Wysoczyźnie Ciechanowskiej, w powiecie nowodworskim, w województwie mazowieckim, gminie Nasielsk. Historycznie miejscowość należała do ziemi zakroczymskiej. Kościół znajduje się w centralnej części wsi Ciekсын, przy drodze do Nowego Miasta.

3. Historia obiektu

Parafia w Ciekсыnie powstała prawdopodobnie w XIVw., wówczas też musiała być wzniesiona z całą pewnością świątynia, drewniana lub murowana. Najstarszy murowany kościół po raz pierwszy w źródłach pojawia się w 1423r. Archiwalia informują o uposażeniu przez rycerza Falentę (1449). W XV i XVIw. opiekę nad parafią i kościołem sprawowali właściciele Ciekсыna – Bilińscy – Jan, kanonik pułtuski i warszawski, bp. płocki, a później Jakub, sufragan płocki. Wraz ze swoim bratem stryjecznym Janem Borukowskim, bp. Przemyskim, przebudowali kościół nadając mu nowocześniejszy wygląd. Budowę rozpoczęto w 1569, a ukończono w 1580r.

Dzięki przeprowadzonym badaniom architektonicznym, potwierdzono tezę J.Chyczewskiego, że XV-wieczna świątynia była budowlą jednoprzestrzenną, zamkniętą trójbocznie, z zakrystią. Najstarsze fragmenty tej pierwszej budowli zarejestrowano podczas badań architektonicznych w 2006r. w północnej ścianie prezbiterium, nad zakrystią. Zostały wzniesione w wątku gotyckim, z cegieł o rozmiarach 27,8-28,2*12,9-13,1*7,6-8,1 na zaprawie wapiennej o spoinach płasko formowanych. W środkowej części znajdowało się ostrołuczne okno, później zamurowane, obok którego zarejestrowano relikw prostopadłego muru, prawdopodobnie nie będący przyporą, a być może ścianą pierwotnej zakrystii. Badania pozwoliły ustalić, że wejście z zakrystii do kościoła pierwotnie było zapewne węższe od obecnego, bowiem odsłonięto w ościeżach skute przekroje ściany północnej. Pierwszy kościół był zapewne przekryty dwoma przęsłami sklepienia.

W 3 ćw. XVIw. rozbudowano obiekt, prace ukończono przed 1580r. Prawdopodobnie początkowo od zachodu dostawiono do prezbiterium korpus nowej świątyni z niezachowaną do dziś kruchtą od zachodu. Drugie wejście znajdowało się w południowej ścianie nawy, w pierwszym od prezbiterium przęsle. Mury nawy wzniesiono w układzie gotyckim z nieco większych cegieł, niż wcześniej w prezbiterium: 28,1-30,1*13,9-14,2*8,0-8,2. Na zewnątrz ściany nie były tynkowane, spoiny miały trójkątny przekrój. Ściany nawy artykułowano półkolistymi arkadami wspartymi na pilastrach, którym odpowiadają przypory na zewnątrz. Pilastry i ściany budowano równocześnie, o czym świadczą wiązania tych elementów odsłonięte spod tynku. Nad nawą zbudowano sklepienie kolebkowe dekorowane układem taśm tworzących przenikające się koła i kwadraty, u podstawy podzielone arkadowymi niszami.

Budowa następnych części nowego kościoła wymagała częściowego demontażu gotyckiej budowli. Zapewne w prezbiterium rozebrano ścianę zachodnią, sklepienia i pierwotną zakrystię. Ze względów technologicznych, w czasie wznoszenia przy nawie okazałej czterokondygnacyjnej wieży, nie wymurowano dolnej części ściany wschodniej. Wykonano ją później, o czym świadczą dylatacje odsłonięte w czasie remontu. Przyziemie wieży o rzucie kwadratu przykryto sklepieniem krzyżowym wspartym na pilastrach. W ścianie północnej umieszczono symetrycznie po bokach okna dwie okazałe wnęki. Zgodnie z przekazami pisаныmi, ta część wieży pełniła funkcję kaplicy Borukowskich i Lelewelskich, a pod nią znajdowała się krypta z pochówkami opackimi. Druga kondygnacja wieży i dwie wyższe na rzutach ośmiobocznych, przedzielone zostały stropami. W ścianach wieży zachowały się do dziś jedyne autentyczne otwory okienne, zamknięte łukami odcinkowymi, umieszczone w odcinkowych blendach. Na drugiej kondygnacji przetrwał także otwór i ślad po schodach prowadzących pierwotnie na wieżbę nad nawą i prezbiterium kościoła. W elewacji wieży zachował się także XVI-wieczny okapowy fryz zębaty. Należy przypuszczać, że podobne gzymsy obiegały cały kościół.

W czasie przekształcania gotyckiej budowli, ściany prezbiterium podwyższono o ok. 180 cm, co jest widoczne na strychu zakrystii [i w wysokości przypór w prezbiterium, nieco niższych od gzymsu wieńczącego]. Dostosowano się także do istniejącego układu konstrukcyjnego – wzniesione wówczas przypory arkad umieszczono na granicy gotyckich przęseł i dlatego arkady te otrzymały różną rozpiętość. Znaczną część prezbiterium przykryto sklepieniem kolebkowym, u podstawy podzielonym niszami oraz wyżej dekorowanym układem taśm, tworzących przenikające się romby i krzyże. Trudno odtworzyć sklepienie zamykające prezbiterium, ponieważ obecne pochodzi z późniejszej przebudowy.

Wraz z prezbiterium budowano nową piętrową budowlę mieszczącą m.in zakrystię. Wchodziło się do niej od południa, ale prawdopodobnie nie przez obecny portal, który został wtórnie przekuty. W przyziemiu znajdowała się zakrystia i skarbczyk, z którego wchodziło się do klatki schodowej prowadzącej na piętro. Na piętrze umieszczono zapewne chór muzyczny z małymi organami. Pozostałość otworu między chórem a prezbiterium zachowała się na strychu obecnej zakrystii. Autorzy badań architektonicznych przyjęli, że z chóru można było także przejść zapewne na piętro wieży, a mur istniejący w zachodniej części strychu mógł wspierać górny bieg schodów.

Kolorystyka elewacji XVI-wiecznego kościoła znacznie się różniła od obecnej, kościół nie był otynkowany, dominującym kolorem była czerwień cegieł i dachówek pokrycia dachowego, z bielą spoin pomiędzy cegłami. Wszystkie drzwi były drewniane, okute. W murowanej zakrystii znajdowała się drewniana podłoga. Istnieje przypuszczenie, że wewnątrz mogło być polichromowane, zwłaszcza że w ostatnich pracach odsłonięto na pilastrze w prezbiterium fragment polichromii

figuralnej, a wiodąca prym w grupie kościołów Jan Baptisty kolegiata pułtuska jest zdobiona dekoracjami malarskimi.

Twórca tej przebudowy – Jan Baptysta z Wenecji, był bardzo znaczącą osobą w rozwoju sztuki renesansowej na Mazowszu. Jego dzieła charakteryzują się połączeniem gotyku mazowieckiego i importowanego z Włoch renesansu. Jan Baptysta żył w latach 1493 (lub ok. 1500)-1565 (lub 1567 lub 1563). Na Mazowsze został sprowadzony przez plockiego biskupa Andrzeja Noskowskiego. Początkowo prowadził prace przy przebudowie katedry plockiej i miejskiej fary pw. św. Bartłomieja. Późniejsze jego dzieła to kolegiata w Pułtuskach z fundacji bp. Noskowskiego, kościół pw. Jana Chrzciciela i św. Rocha w Brochowie (1551-54?); kościół pw. św. Anny w Broku (1560); kościół par. pw. św. Michała w Chruślinie, gdzie wykonał ceglany detal szczytów i sygnaturki; kościół w Cieksynie, kościół pw. św. Wojciecha i NMP w Głogowcu (1560?), przebudowa kościoła farnego we Włocławku oraz przebudowa nieistniejącego kościoła pw. św. Jerzego w Warszawie i jedyna budowla świecka – Barbakan wraz z Basztą Prochową w fortyfikacjach stolicy. Większość obiektów była związana z fundacjami wyższego duchowieństwa diecezji plockiej. Kościoły należące do tzw. „grupy pułtuskiej” były jednonawowe, ewentualnie z rzędem kaplic bocznych po obu stronach i charakteryzowały się kolebkowym sklepieniem z dekoracyjną siatką żebrowań o motywach geometrycznych z przewagą kół, rytmicznymi układami arkad otwartych do nawy, biegnących górą nad kaplicami.

Wizytacja z 1693r. informuje o istnieniu pod posadzką pięciu grobowców biskupów plockich.

W latach 1817-23 pogrubiono ściany prezbiterium, które do wysokości sklepień zostały oblicowane ceglami maszynowymi (26,3-28*13,0-13,5*6,0-6,5) ułożonymi w warstwy główek i wozówek. Oblicowanie wewnątrz miało po południowej stronie grubość 30 cm, po północnej, od strony zakrystii 15cm. Podczas remontu znacznie zmieniono formę wnętrza prezbiterium. Zamurowano arkady, pilastry przez obłożenie muru stały się płaskimi pilastro-lizenami, całość obwiedziono płasko profilowanym gzymsem kordonowym. Obramienia arkad, umieszczonych na płaskich dotychczas łękach, wzmocniły wcześniej uszkodzoną konstrukcję podtrzymującą sklepienie. Zmieniono formę sklepienia w zamknięciu prezbiterium na konchę złożoną z trzech lunet oddzielonych taśmami. Ambonę umieszczono przy łuku tęczy od południa. W czasie prac odsłonięto ślad po podeście ambony i zamurowane przejście do niej, schody na ambonę znajdowały się prawdopodobnie przy ścianie południowej nawy. Taka lokalizacja ambony stała się przyczyną zamurowania później wejścia południowego.

Przypuszcza się, że zamurowanie dotychczasowego chóru muzycznego nad zakrystią, wymusiło konieczność budowy empory organowej w zachodniej części nawy, przy zastosowaniu form istniejących w prezbiterium. Arkadę w środkowym przęśle ściany południowej wsparło obmurowaniami, a wszystkie arkady nawy, podobnie jak w prezbiterium, - obramieniami

wzmacniającymi konstrukcję. Prawdopodobnie dodatkowym usztywnieniem sklepienia było wykonanie wypełnień konch.

W czasie likwidacji piętra nad zakrystią rozebrano również schody prowadzące na wieżę. Dlatego zaistniała konieczność budowy nowej klatki schodowej, którą wzniesiono przy północnej ścianie nawy, demontując częściowo istniejącą przyporę. W miejscu ściany piętra zakrystii wykonano natomiast niższy dach, w przyziemiu wymurowano nowe szafy. Jednocześnie można było przenieść zapewne najcenniejsze rzeczy ze skarbczyka. W jego ścianach przebito przejścia i tym samym stał się on korytarzem łączącym północny teren przed kościołem z zakrystią i prezbiterium.

Następny remont kościoła przeprowadzono w latach 1909-11. We wnętrzu wykonano podłogę z płytek ceramicznych i zamurowano wejście do krypty grobowej biskupów, które było prawdopodobnie w narożniku przy wejściu od kaplicy św. Krzyża. W tym czasie wzniesiono kruchą neobarokową projektu Stefana Szyllera. Stała ona zapewne na miejscu zniszczonego przedsionka. Po obu stronach wejścia do kruchty znajdują się kolumny, wspierające łęk odcinkowy. Na nim umieszczono belkowanie i szczyt z półkoliście zamkniętą wnęką. We wnęce znajduje się figura Chrystusa. Po bokach szczytu znajdują się spływy wolutowe, a w zwieńczeniu naczółek. Jest również możliwe, że równocześnie wyremontowano szczyt kościoła z dwoma obeliskami ustawionymi na przyporach, wykonano nowy gzyms okapowy i otynkowano elewacje.

W 1917r. usunięto skutki bombardowania i wzmocniono dach oraz sklepienie. Zdemontowano zniszczone ołtarze boczne. W latach 1946-50 we wnętrzu uzupełniono tynki i pobielono ściany. W 1954r. kościół wraz z wyposażeniem wnętrza i najbliższym otoczeniem w promieniu 100m został wpisany do rejestru zabytków. W uzasadnieniu podkreślono wartość gotyckiego pochodzenia obiektu i jego wyposażenia. Elektryczność do kościoła wprowadzono w 1958r. Nowy tynk na zewnątrz kościoła i renowację dachu wieży wykonano w 1975r., a w 1977r. zmieniono pokrycie dachu, wykonując je z blachy. W 2006r. jeszcze remontowano wnętrze kościoła.

Na podstawie badań architektonicznych stwierdzono, że wnętrze kościoła jest bardziej podobne do dzieł Jana Baptysty z Wenecji, niż do tej pory przypuszczano. Elementy wystroju uznawane za eklektyczne, powstawały w XIXw. Niekonsekwencje w rozwiązaniu prezbiterium wynikały z konieczności zaadaptowania wcześniejszej budowli. Architektura nowego kościoła przypomina rozwiązanie zastosowane w kolegiacie w Pułtusku. W obu rozwiązaniach we wnętrzach wzniesiono wsparte na przyściennych filarach arkady, na których posadowiono kolebkowe sklepienie. Filary nie musiały być masywne, ponieważ wspomagane są konstrukcyjnie przez zewnętrzne przypory. W obu obiektach ceglane taśmy na sklepieniu wystają nieco przed płaszczyznę podniebienia. Gotycki wątek cegieł znajduje się oprócz Ciekosyna, także w Broku

i Pułtusku (tu gotycki i wendyjski).

4. Opis obiektu

Kościół znajduje się w centralnej części wsi Ciekryn, przy drodze do Nowego Miasta, na Wysoczyźnie Ciechanowskiej, w woj. mazowieckim, powiecie nowodworskim, gminie Nasielsk. Historycznie miejscowość należała do ziemi zakroczymskiej.

Kościół jest orientowany, murowany, otynkowany, jednonawowy, na planie prostokąta, o nawie nieco szerszej od prezbiterium. Od północy z dobudowaną zakrystią z kruchtą na planie prostokąta. Po północnej stronie do nawy przylega wieża na rzucie kwadratu, w wyższych kondygnacjach ośmioboku, mieszcząca w partii przyziemia kaplicę boczną, oraz podłużne wejście ze schodami na wieżę. Budowla opięta trójuskokowymi szkarpami na styku przęsł.

Fasada zwieńczona trójkątnym szczytem z bocznymi spływami ujętymi po bokach obeliskami, które umieszczone są na przyporach skośnych do elewacji. Wejście poprzedzone portykiem na bezporządkowych kolumnach połączonych odcinkowym łukiem, dźwigającym aediculę z rzeźbą Chrystusa, ujętą pilastrami i wolutami bocznymi, zamkniętą przerwany półokrągłym naczółkiem i kulą z krzyżem. Elewacje boczne nieartykułowane, zamknięte profilowanym gzymsem wieńczącym. Elewacja północna przed wieżą z arkadą, na której nadwieszono schody na wieżę zamknięte w tunelu. Elewacje wieży bezporządkowe, zamknięte gzymsem wieńczącym z fryzem ząbkowanym, artykułowane blendami, z których w co drugiej – okno. W ścianach wieży zamurowane kamienne kule.

Prezbiterium dwuprzęsłowe, zamknięte od wschodu trójbocznie, nawa trójprzęsłowa z chórem na filarach dźwigających arkadowe przejścia i pełną barierę, poprzedzona kruchtą. Wnętrze artykułowane pilastrami i arkadami o profilowanych archiwoltach oraz gzymsem kordonowym. Całość sklepiąca beczkowo, u podstawy z pasami arkadowych wnęk - w prezbiterium w formie aediculi, w nawie – zamkniętych płasko. Dekoracja sklepienia tworzy dywanowy układ – w prezbiterium przenikających się krzyży i rombów, w nawie kół i kwadratów. Kaplica sklepiąca jest krzyżowo, o ścianach ujętych pilastrami zamkniętymi od góry profilowanymi gzymсами. Zakrystia zamknięta stropem Kleina, w ścianie wschodniej arkadowa nisza z wbudowaną szafą na ornaty.

Okna ze stalowych ram, o kształcie prostokąta zamkniętego półkole, nieco mniejsze w prezbiterium i fasadzie, małe w zakrystii i na wieży. Drzwi drewniane prostokątne, o konstrukcji szpungowej, w fasadzie dwuskrzydłowe opierane deskami profilowanymi. Posadzka ceramiczna z dwubarwnych białych i czarnych płytek tworzących wzór geometryczny.

Dach nad nawą i prezbiterium jednolity o wspólnej kalenicy, dwuspadowy, nad portykiem także dwuspadowy, nad zakrystią jednospadowy. Wieża zamknięta nieproporcjonalnym dachem,

w dole czterospadowym, płaskim, który wyżej przechodzi w wysoki szpikuliec dachu wiciowego. Dachu kryte blachą ocynkowaną.

5. Technologia i technika wykonania

Mury ceglane, ściany o grubości 120-140 cm w przyziemiu, na wysokości chóru ok. 100-110cm. Nawa główna i prezbiterium przekryte sklepieniami kolebkowymi, kaplica – krzyżowym, zakrystia sklepieniem odcinkowym – stropem Kleina, korytarz do zakrystii – kolebkowo. Sklepienie pod chórem odcinkowe – strop Kleina. Wieża – w niższej kondygnacji - sklepienie betonowe, powyżej – drewniane stropy na belkach.

Podłogi w nawie, prezbiterium, kaplicy, kruchcie – ceramiczne z dekoracyjnych płytek. Okna w ramach metalowych, podwójne, drzwi zewnętrzne oraz prowadzące z zakrystii na strych i z nawy na emporę organową - deskowe szpungowe z zawiasami pasowymi, w fasadzie opierane dekoracją, dębowe, wewnętrzne drzwi z zakrystii do prezbiterium - ramowo-płycinowe. Schody ceglane z zakrystii na strych. Dach nad nawą i prezbiterium współczesny, o konstrukcji drewnianej, nad nawą i prezbiterium - wolnej dwujętkowej, nad zakrystią – pulpitowy, o więźbie jednostolcowej bez jętki, ze znakami montażowymi. Dach kryty blachą bez deskowania.

6. Stan zachowania obiektu i przyczyny zniszczeń

Kwerendy i badania dokumentacji dotyczącej kościoła w Ciekusynie wykazały, że pierwsze problemy związane ze stanem zachowania wystąpiły dopiero na pocz. XVIIw. - w złym stanie był dach, mury, sklepienie i częściowo wnętrze, prace wykonano w 1695r. W 1719r. przeprowadzono restaurację całego kościoła, zakres prac dotyczył z pewnością wymiany okien, stan pozostałych elementów w późniejszych wizytacjach określano jako dobry. Kolejne prace remontowe, w 1768r., dotyczyły wyposażenia, co zwraca uwagę na możliwość istnienia zawilgocenia wewnątrz, które mogło mieć wpływ na zły stan mebli. Z pewnością w tym czasie zawilgoceniu uległa kaplica Borukowskich, zalewana przez szczeliny w popękanej dachówce.

Dużo poważniejsze problemy, o znaczeniu konstrukcyjnym, pojawiły się w obiekcie w II poł. XVIIIw., kiedy jedna ze ścian odchylała się od pionu na zewnątrz, a sklepienie zarysowało się wzdłuż. Wzmiankowano wówczas także o złym stanie dachów przy wieży. Od południa budowlę wsparto wówczas szkarpami. Ponownie przypuszczenia o poważnym naruszeniu stabilności budynku można podjąć na podstawie informacji z 1817r. o zarysowaniu sklepień oraz szkarp, popękanych ścianach, złym stanie dachówki. Szkarpy jeszcze w 1842r. wymagały wciąż remontu. Natomiast do poważnego naruszenia statyki budynku doszło w 1867r., gdy wieża 'waliła się', a ściany i sklepienie były popękane. Remont przeprowadzony był bardzo starannie, rozebrano popękane mury wieży, wyremontowano sklepienie. Problemy konstrukcyjne obiektu zostały zniwelowane.

W latach 1909-1911 prace miały charakter przebudowy, remontu, a w znacznie mniejszym stopniu konserwacji. Fundamenty obciążone zostały emporą wzniesioną we wnętrzu od zachodu, a po drugiej stronie fasady dobudowano nową, neobarokową kruchtę S. Szyllera. Wymieniono podłogę na ceramiczną, a także zamurowano wejścia do krypty grobowej biskupów przy wejściu do kaplicy św. Krzyża, co mogło mieć znaczenie dla utraty przewietrzania partii fundamentów.

Zniszczenia w czasie I wojny spowodowane były przez uderzenia bomb w południową część kościoła. Naprawy dachu i sklepienia nad częścią kościoła przeprowadzono w 1917r. Silnie zniszczone i zalane masami wód po I wojnie było miejsce na styku wieży i nawy. Zaciek naprawiono dopiero po 2 latach, ale zagrzybienie istniało jeszcze w 1948r. Ponownie południowa część kościoła została zniszczona w czasie II wojny. Bomba zniszczyła ponownie dach i mury od południa, prace naprawcze wraz z uzupełnieniem tynków wykonano w latach 50-tych.

Począwszy od lat 70-tych zaczyna się okres częściej przeprowadzanych remontów, ale też pierwszych ekspertyz technicznych budynku i jego otoczenia. Badania z tego okresu stwierdzają, że gleby wokół kościoła były suche. Ekspertyza mykologiczna potwierdza istnienie aktywnie żerującego kołatka i spuszczała w drewnianym wyposażeniu i więźbie, co mogło świadczyć o silnym zawilgoceniu murów. W latach 70-tych dolne partie ścian i szkarp kościoła były zagrzybione, zawilgocone, wysolone i skorodowane (w dokumentacjach pojawia się określenie „saletra murowa”). Prawdopodobną przyczyną zawilgocenia w latach 70-tych mogło być niewłaściwe odprowadzanie wód opadowych, a nawet brak systemu odwadniania - zbyt blisko kościoła wylewały się bardzo duże masy wody. Ponadto znaczenie miało istnienie olejnej lamperii wewnątrz. Tynki odkuto i wymieniono na nowe „sposobem gospodarczym”. Kolejny raz na problemy z zawilgoceniem kościoła wskazuje także humanistyczne opracowanie z 1985r., w którym zwraca się uwagę na nieszczelności okien, szkarpy porośnięte porostami, a także na konieczność wietrzenia i obniżenia wilgotności w okresie jesień-zima-wiosna, powodującej skraplanie wody na kamiennych nagrobkach.

Po 2000r. w kościele rozpoczęto kompleksowe prace remontowe i konserwację. Do 2003r. wykonano tynki zewnętrzne, w 2005r. - wewnętrzne, które wymieniono do wysokości gzymsu kordonowego oraz położono wewnątrz kamienne parapety okienne. Wymieniono całkowicie więźbę i pokrycie dachu, wykonano także drenaż opaskowy. Mimo tak szerokich prac, już w 2009r. zwrócono uwagę na pojawiające się wysolenia na zewnątrz murów nad gruntem, a w 2014r. stwierdzono w czasie okresowej kontroli stanu technicznego budynku zawilgocenia ścian w partii przyziemia, do tego stopnia, że tynk miał spękania i ubytki. Ponadto rynny nie miały połączeń z mufami.

W obiekcie od kilku lat istnieje bardzo poważny problem z zawilgoceniem murów i wilgotnością wewnątrz. Na zewnątrz złuszczył się i odpadł tynk do wys. powyżej 2 m, odsłaniając

grubą warstwę różowej powłoki na ceglach. Wewnątrz do wysokości 1m tynki są zawilgocone, wysolone i odpadają odsłaniając warstwę różowej powłoki. W zimowe i jesienne dni na posadzce, zwłaszcza na styku kaplicy bocznej i prezbiterium pojawia się rosa. Po wejściu do wnętrza kościoła i zakrystii wyczuwa się intensywny zapach wilgoci. Obecnie doraźnie wilgoć jest odprowadzana z kaplicy i zakrystii dwoma przenośnymi osuszaczami powietrza, w których codziennie zbiera się 10 litrów wody, w zimowe i jesienne dni ilość wody zwiększa się. Poziom wilgotności powietrza we wnętrzu kościoła wynosi 50-70%.

7. Wnioski i założenia konserwatorskie, wytyczne konserwatorskie

W ostatnim czasie przeprowadzono szerokie badania kościoła wraz z otoczeniem, których efektem jest szereg dokumentacji. Dla rozpoznania problemów konserwatorskich obiektu oraz oceny jego stanu zachowania, opracowana została „Opinia dotycząca prac konserwatorskich i remontów oraz problematyki konserwatorskiej”. Dla zbadania charakteru i właściwości zapraw na murach, została przygotowana analiza pt. „Badania mikroskopowe i makroskopowe zapraw wraz z analizą chemiczną oraz określeniem właściwości fizyko-mechanicznych. Zalecenia konserwatorskie”. Wobec wielu prac przeprowadzonych we wnętrzu kościoła, zarówno w dawnych czasach, jak i po 2000r., zwrócono uwagę na konieczność przeprowadzenia badań i ewentualnego potwierdzenia czy istnieją pozostałości po pierwotnej warstwie malatur na sklepieniach, w wyższych warstwach ścian oraz na stolarce. Wyniki badań opracowane zostały w dokumentacji „Analiza badawcza polichromii ściennych i sklepiennych oraz stolarki drzwiowej, wytyczne prac konserwatorskich”. W celu bliższego rozpoznania warunków hydro-geologicznych wokół kościoła przeprowadzono badania, których wynikiem jest „Opinia geotechniczna dla rozpoznania środowiska gruntowo-wodnego w rejonie budynku kościoła”. W celu wsparcia badań ukierunkowanych na ustalenie przyczyny zawilgocenia obiektu i zaobserwowania niekorzystnych zmian w architekturze, przeprowadzono nieinwazyjne badania georadarowe, których wyniki przedstawiono w „Dokumentacji z badań inżynierskich (georadarowych)”. Wykonano także inwentaryzację pomiarowo-rysunkową obiektu w kierunku przygotowania projektu architektonicznego. Ponadto w celu wsparcia badań przeprowadzone zostały następujące prace o charakterze inwentaryzującym stan zniszczeń:

1. Zmapowano i przeprowadzono kontrolę stanu przewodów wentylacyjnych wewnątrz kościoła na poziomie od posadzki w górę. Wyniki wrysowano w rzut kościoła pokazujący przekształcenia architektoniczne.
2. Sprawdzono stan korony murów na całym obiekcie, w wyniku której stwierdzono, że jest całkowicie wtórna, współczesna, nie posiada połączeń z przewodami wentylacyjnymi w partii przyziemia.

3. Sprawdzono stan więźby i sklepienia w aspekcie temperatury, przewietrzania i wilgotności na poziomie więźby. Więżba jest w stanie zadowalającym, sucha, nie ma miejsc zawilgoconych. Jedyne zanieczyszczenia to odchody zwierzęce (nietoperz). Zwraca uwagę brak ruchu powietrza w całej przestrzeni strychu kościoła.
4. Skontrolowano stan rynien i rur spustowych wraz z połączeniem z kanalizacją deszczową, w czasie ulewnych opadów deszczu. Stwierdzono, że bardzo silny prąd wody w naturalny sposób całkowicie kieruje się poza mury i drenaż, wymywając piasek wokół budynku, a po deszczu wsiąka w okolice fundamentów. W okolicach wieży prąd wody spływający z dachu uderza o południową ścianę wieży i jej naroże nad zakrystią, ściana ta po deszczu jest bardzo mocno zawilgocona, a obecnie charakteryzują ją duże ubytki tynku. Prąd wody deszczowej spływający z wieży, kieruje się na dach zakrystii, sprowadzany jest w zbyt dużej ilości w jednym miejscu – jednym brytem blaszanym utrzymywanym przez dwa stojące rąbki.
5. Sprawdzono stan opaski wokół kościoła i stwierdzono, że nie jest otoczony opaską betonową.
6. Wykonano dokumentację fotograficzną z łąką pokazującą poziom zawilgocenia i wysoleń w murach wewnątrz i na zewnątrz.

Na podstawie badań stwierdzono, że stopień zasolenia tynków w dolnych partiach wynosi od 0,9 do 2,1 mg/100ml, w wyższych 0,7 mg/100ml. Próbkę pobranych z elewacji tynków pochodzących z remontu przeprowadzonego w 2004r., jak również zaprawy z lat 70-tych XXw., wykazały stopień zawilgocenia na poziomie 67-78%. Stwierdzono, że różowa warstwa pod tynkiem wewnątrz i na zewnątrz ma ten sam skład: z kwarcu bezbarwnego, mlecznego, dobrze i średnio obtoczonego, okruchów skał nieprzeźroczystych, fragmentów ceramiki o średnim i drobnym uziarnieniu, ze spoiwem cementowym częściowo nieroztworzonym.

Pierwotnie do murowania i tynkowania kościoła użyto zapraw o spoiwie wapiennym, przy czym zaprawa tynkarska i murarska nie są tożsame i mogą pochodzić z różnych faz użytkowania obiektu. Zaprawa w fundamentach wyraźnie różni się właściwościami od zaprawy pobranej pomiędzy cegieł na wyższej wysokości, może to być jednak związane z jej deterioracją wynikającą z niemal stałej obecności wilgoci w dolnych partiach muru. W latach 70 XX wieku, a następnie w 2004r. zastosowano zaprawy na bazie cementu i wapna oraz czystego cementu, o zbyt niskiej porowatości otwartej i wysokiej wytrzymałości mechanicznej. Zbyt szczelne zaprawy o dość dużej nasiąkliwości wagowej wodą i niskiej zdolności schnięcia sprzyjają kumulacji wilgoci w murach i degradacji pierwotnych materiałów budowlanych.

We wnętrzu na zaprawach cementowych z dodatkiem kruszywa ceglanego zastosowano tynk renowacyjny o dość dobrych parametrach, niestety ze względu na warstwę różowego tynku cementowego założonego pod nim, nie może on spełniać swojej funkcji w sposób prawidłowy.

Wyniki badań składu zapraw przeprowadzonych metoda analizy chemicznej zostały potwierdzone

metodą analizy termo grawimetrycznej przy użyciu analizatora termicznego TG/DSC - STA 6000 firmy Perkin Elmer, wyposażonego w autosampler.

Na podstawie całej dokumentacji i opracowań oraz wielokrotnych, różnorodnych badań in situ obiektu stwierdzono, że kościół nie posiada prawidłowej izolacji fundamentów. Zarówno w czasach dawniejszych, jak i obecnie ciągle są niewłaściwie odprowadzane wody opadowe, tj. zbyt blisko obiektu, przez nieszczelną infrastrukturę lub rynny i rury o zbyt małym przekroju, nie połączone z mufami. Mury od zewnątrz i wewnątrz, pokryte warstwą różowego tynku na zaprawach cementowych z dodatkiem cementu, nie oddychają prawidłowo. Podobnie również kanały wentylacyjne, których zadaniem było w zamiarze wentylowanie fundamentów, nie były w stanie spełnić takiej roli, ponieważ zostały od środka obrzucone warstwą różowego tynku, co dodatkowo utrudnia oddychanie muru i fundamentów. Mimo wykonanych prac, w niektórych miejscach poziom wilgotności na zewnątrz przekraczał dopuszczalne wartości. Bardzo wysoka wilgotność była w środkowej przyporze prezbiterium 10%, nisza pod schodami i w murach wieży 9%, średnią wilgotność miała fasada 4-5%. O niewłaściwie dobranych szerokościach rur spustowych mogą świadczyć większe wilgotności przy rurze spustowej na osi elewacji wschodniej kościoła 5,5% oraz prawej szkarpie 10%.

Najtrudniejszym problemem obiektu jest wilgoć spowodowana napływającymi masami wód opadowych, których rynny i rury spustowe, mimo wymiany na nieco szersze, nie nadążają odbierać, a w przyziemiu nie są połączone z mufami odprowadzającymi wody poprzez drenaż – poza teren kościoła. Problem należy potraktować bardzo poważnie, więc proponowana kolejność prac przy kościele jest podyktowana taką wytyczną.

8. Program prac konserwatorskich

Etap przygotowawczy

1. Pierwszymi, najistotniejszymi działaniami przy obiekcie, bez względu na termin rozpoczęcia prac konserwatorskich, powinno być **regularne, codzienne wietrzenie budynku**, wzmożone zwłaszcza w okresie wiosenno-letnim, a także ustawiczna kontrola poziomu wilgotności kościoła.
2. Sezonowa **kontrola rynien** oraz usuwanie z nich listowia i gałązek. Przegląd pokrycia dachu.
3. Skontrolowanie stanu kanalizacji deszczowej.
4. Zabezpieczenie przewodu wentylacyjnego nad prezbiterium przed przedostawaniem się odchodów zwierzęcych do wnętrza kościoła (siatka nad przewodem wentylacyjnym nad prezbiterium).
5. Wykonanie szczegółowej dokumentacji fotograficznej aktualnego stanu zachowania obiektu (inwentaryzacja zniszczeń) oraz w czasie prac i po ich przeprowadzeniu.

Etap I – roboty remontowe: rynny, rury spustowe

1. Uzupełnienia lub wymiana obróbek blacharskich, zwłaszcza szczytów, z blachy tytan-cynk w brytach łączonych na rąbek stojący. W uzasadnionych przypadkach można zamontować system ochrony przed ptakami w formie cienkich, przezroczystych siatek lub żyłek osłaniających większe płaszczyzny.
2. Wymiana wg. projektu architektonicznego rynien i rur spustowych na nowe, o przekroju ponadwymiarowym i montaż pasów podrynnowych i nadrynnowych. Demontaż pełnych płotków przeciwniegowych i zastąpienie ich systemowymi ażurowymi ocynkowanymi płotkami przeciwniegowymi, aby w przypadku silnego deszczu woda nie przeskakiwała poza obrys rynien. Demontaż pokrycia dachu na styku z wieżą i wykonanie prawidłowego opierzenia wzdłuż ścian wieży i klatki schodowej, zgodnie z projektem architektonicznym.
3. Wykonanie szczelnego przejścia rur spustowych w istniejącą doziemną instalację kanalizacji deszczowej zgodnie z projektem architektonicznym, co zredukuje ilość wody deszczowej wnikałej w grunt bezpośrednio przy ścianach fundamentowych.
4. Wymiana istniejącego komina wentylacyjnego, zgodnie z projektem architektonicznym. Demontaż wentylatora mechanicznego i zastąpienie go siatką przeciw gryzoniom.
5. Obserwacja zmian wilgotności po zdjęciu tynków i udrożnieniu wentylacji.

Etap II – roboty remontowe elewacji

PRACE PRZY FUNDAMENTACH KOŚCIOŁA

Prace przy fundamentach poprzedzone będą rozpoznaniem substancji po odkopaniu fundamentów i identyfikacją:

- poziomu na którym występuje fundament kamienny,
- czy fundament jest tylko kamienny czy kamienno-ceglany,
- czy w fundamencie kamiennym występuje spoina i czy jest oryginalna
- czym wypełniony jest fundament kamienny (jeśli sprawdzenie będzie możliwe)
- czy i jakie wykonane były izolacje

1. Skucie i usunięcie pozostałości betonowej opaski okalającej mury oraz usunięcie warstwy istniejącego podłoża w obrębie murów fundamentów, usunięcie ziemi, wg. projektu architektonicznego.
2. Oczyszczenie powierzchni lica fundamentów z pozostałości ziemi, luźnych nawarstwień i zdegradowanych spoin za pomocą szczotek.

3. Fugę w murze kamiennym fundamente dopuszcza się wykonać tylko w przypadku rozpoznania oryginalnej jej obecności. Wykonanie napraw w obrębie fug fundamentów zaprawą możliwie maksymalnie zbliżoną do oryginalnej. Między kamieniami zostanie wprowadzona zaprawa wapienna wzmocniona niewielkimi przymieszkami hydraulicznymi w postaci puzzolany, w cegle czysto wapienna lub z niewielką przymieszką puzzolany. Proporcje do uzgodnienia na etapie wykonawczym z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
4. Wykonanie uzupełnień ubytków muru w obrębie ścian fundamentowych cegłą o analogicznych do oryginału właściwościach i wymiarach, przemurowania z użyciem mrozoodpornej zaprawy trasowej.
5. Izolacja fundamentów do uzgodnienia na etapie wykonawczym.
6. Przeprowadzenie reprofilacji terenu, ułożenie podłoża z zagęszczonych warstw żwiru, wykonanie opaski ze żwiru z uwagi na przewietrzanie murów, uniemożliwienie działania wody odpryskowej, przy zachowaniu spadku gruntu od murów.

KONSERWACJA WYPRAW TYNKARSKICH

Prace na zewnątrz – wymiana tynków

Tynki elewacji były w historii obiektu kilkakrotnie wymieniane w całości. Wymiana w latach 70-tych została przeprowadzona tzw. metodą gospodarczą, przez mieszkańców wsi. Wymiana w 2004r. obejmowała całkowite skucie tynków zewnętrznych. Nie wiadomo czy zostały one również wymienione w partii gzymsów, z tego powodu konieczne jest prace poprzedzić wykonaniem odkrywek pasowych w celu identyfikacji rodzaju tynku i ewentualnej obecności polichromii w miejscach wskazanych w projekcie architektoniczno-budowlanym.

1. Bezwzględne odkucie w całości zewnętrznych, wtórnych tynków, zarówno z 2004r. jak też z lat 70-tych, oraz różowych zapraw. Skucie starych, zdeintegrowanych strukturalnie, zawilgoconych i zasolonych tynków; usunięcie kruchych spoin do głębokości ok. 2 cm, oczyszczenie na sucho odsłoniętego lica muru ceglanego za pomocą szczotek i osuszenie powierzchni wątku muru. Po usunięciu tynków należy monitorować procesy zachodzące w murach i czas ich wysychania.
2. Usunięcie tynków zewnętrznych poprzedzone będzie wykonaniem odkrywek na gzymsach, w celu rozpoznania czy pod obecnymi warstwami istnieje tynk oryginalny, dla ewentualnego określenia jego składu oraz kolorystyki. Zalecane jest ostrożne, ręczne oczyszczenie tynków w partii gzymsów wieńczących, jak też wokół okien, pozostałych gzymsów i cokołu.
3. Ostrożne i delikatne czyszczenie odsłoniętego lica muru ceglanego za pomocą szczotek i osuszenie muru.
4. Dezynfekcja powierzchni lica ceglanego preparatem bakterio- grzybo- i glonobójczym do czyszczenia i gruntowania zanieczyszczonych i zagrożonych zanieczyszczeniem biologicznym

materiałów budowlanych (np. BFA Remmers, Keim Sikagard 715 W lub analogicznym).

5. Przygotowanie podłoża, powierzchni ściany po okresie stabilizacji wilgotnościowej, wzmocnienie preparatem, np. KEIM Spezial-Fixativ lub równoważnym.

6. Uzupelnienie ubytków cegieł w wątku muru, wydłutowanie spoin i wyrównanie nierówności tynkiem spełniającym warunki paroprzepuszczalnego tynku wyrównawczego i podkładowego, do wypełniania spoin, wypełniania i wyrównywania ubytków, w cegle zaprawą czysto wapienną lub z minimalną przymieszką puzzolany - proporcje do uzgodnienia na etapie wykonawczym z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. W przypadku głębszych ubytków lica muru wymiana zdegradowanych cegieł na cegły o analogicznych do oryginału właściwościach i wymiarach.

7. Proponuje się wykonanie tynków traconych na czas schnięcia i odsalania muru. Następnie nałożenie tynków przepuszczalnych dla pary wodnej, odpornych na niekorzystne działanie czynników atmosferycznych tj. mróz, odpornych na działania soli. Przy rekonstrukcjach tynków zostaną użyte zaprawy czysto wapienne lub wapienne z niewielkim dodatkiem domieszek hydraulicznych w postaci puzzolany. Dopuszcza się stosowanie gotowych mieszanek np. firmy Schwepa, Mapei (seria Antique) lub analogicznych. Nie dopuszcza się użycia tynków z przymieszkami z trasy i cementu portlandzkiego, jako zbyt mało elastycznych i o za wysokiej wytrzymałości mechanicznej.

Zabezpieczenie wypraw tynkarskich w miejscach szczególnie narażonych na opady atmosferyczne, hydrofobizacja preparatem np.: KEIM Silangrund lub analogicznym, przed aplikacją pierwszej warstwy farby.

Wykonanie powłok malarskich powierzchni wypraw tynkarskich ścian zewnętrznych farbą krzemianową, np. KEIM Soldalit lub analogiczną, malowanie zgodnie z ustaloną kolorystyką.

Tynki zgodnie z charakterem oryginału należy wykończyć tzw. filcowaniem. Kruszywo musi mieć domieszki drobnego żwiru lub grubszego piasku. Należy zadbać o sposób zacierania wierzchniej warstwy tynku, aby osiągnąć lekko nierówną fakturę charakterystyczną dla wypraw historycznych. Odtworzenie tradycyjnego sposobu wykończenia powierzchni ścian z uwypuklonym ziarnem wypełniacza jest niezwykle istotne. Zbyt gładkie wykończenie w charakterze gładzi jest niezgodne z technikami budowlanymi z czasów powstania kościoła, po pomalowaniu daje zbyt gładką jednorodną płaszczyznę na której widać wszelkie zabrudzenia i mikro uszkodzenia. Na tradycyjnych tynkach filcowanych światło układa się miękko, a ich powierzchnia po malowaniu jest lekko zróżnicowana poprzez delikatne światłocienie uwypuklonych ziaren co daje piękny efekt wizualny. Tynki takie także szlachetniej się starzeją.

Kolorystykę tynków, jak i fakturę wierzchniej warstwy tynków należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Przy projektowaniu należy pamiętać, że kolorystyka oryginalna nie zachowała się, ze względu na wielokrotne wymiany tynków zewnętrznych

w obiekcie. Dopuszczalne jest zastosowanie kolorystyki elewacji z palety KEIM Exclusiv 9078, która nawiązuje do istniejącej kolorystyki elewacji, a detale architektoniczne i gzymsy z palety KEIM Exclusiv 9870 (99,5% Granitowa biel), lub równoważnymi farbami o zbliżonej kolorystyce, w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Nałożone tynki należy zaimpregnować środkiem gruntującym o działaniu hydrofobizującym i wzmacniającym, który ochroni powłokę barwną przed wnikaniem wilgoci i substancji szkodliwych rozpuszczalnych w wodzie, poprzez gruntowanie preparatem krzemianowym np. Keim Spezial Fixativ lub Keim Prosil Verdunnung lub analogicznym.

8. Wykonanie płotku w niszy północnej elewacji, pod schodami prowadzącymi na wieżę, zabezpieczającego przed korzystaniem przez wiernych z niszy jako toalety, wg. projektu architektonicznego.

9. Należy liczyć się z faktem, że ustabilizowanie wilgotności ścian (osuszenie budynku), nawet po wykonaniu prawidłowej izolacji fundamentów, uregulowaniu odprowadzania wody opadowej i wymianie tynków na paroprzepuszczalne może być rozciągnięte w czasie a odsychaniu może towarzyszyć powstawanie kolejnych wykwitów solnych.

10. Po wykonaniu prac należy systematycznie przeprowadzać kontrole stanu obiektu, zwłaszcza w zakresie izolacji. Jeśli w wyniku zrealizowanych prac zawilgocenia będą się nadal pojawiać, rozważyć odcięcie fundamentów za pomocą zastrzyków z iniekcji krystalicznej.

KONSERWACJA DETALI ARCHITEKTONICZNYCH ELEWACJI

1. Oczyszczenie powierzchni detali architektonicznych z zabrudzeń i wtórnych nawarstwień technologicznych, pozostałości starych powłok malarskich i zapraw hydraulicznych.

2. Dezynfekcja powierzchni detali architektonicznych w miejscach zakażenia mikrobiologicznego preparatem biobójczym KEIM Sikagard 715 W lub analogicznym, w celu zniszczenia mikroflory w strukturze wypraw tynkarskich.

3. Usunięcie mechaniczne zdegradowanych wypraw tynkarskich detali architektonicznych, fragmentów odspojonych, części rozwarstwionych i spękanych oraz niewłaściwych profili wtórnych uzupełnień z zapraw cementowych.

4. Wzmocnienie zdeintegrowanych strukturalnie wypraw wapiennych i wapienno cementowych, zachowanych form dekoracji architektonicznej, impregnacja preparatem krzemianowym KEIM Spezial Fixativ lub analogicznym.

5. Uzupełnienie rys i spękań wypraw tynkarskich gzymsów, rozglifień okien i drzwi renowacyjną zaprawą analogiczną do oryginału.

7. Uzupełnienie małych ubytków formy gzymsów, rozglifień okien i drzwi zaprawą analogiczną do oryginału.

8. Przygotowanie konstrukcji pomocniczych i prowadzących oraz wzorników formy do rekonstrukcji profilów gzymsów, obramień okien i drzwi metodą ciągnioną.
9. Rekonstrukcja metodą ciągnioną profilów gzymsów, obramień okien i drzwi zaprawą analogiczną do oryginału.
10. Odtworzenie powierzchni wypraw tynkarskich profili gzymsów, obramień okien i drzwi metodą ciągnioną, droбноziarnistą zaprawą wapienną KEIM Kalkputz Fein lub analogiczną.
11. Zabezpieczenie wypraw tynkarskich detali architektonicznych przed nadmiernym wpływem opadów atmosferycznych, hydrofobizacja preparatem KEIM Silangrund lub analogicznym.
12. Wykonanie powłok malarskich powierzchni wypraw tynkarskich farbą krzemianową, np. KEIM Soldalit, malowanie zgodnie z projektowaną kolorystyką uzgodnioną z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Prace wewnątrz – wymiana tynków do wysokości 3 m

Ze względu na całkowite usunięcie tynków wewnątrz kościoła do wysokości gzymsów okiennych, w czasie poprzednich prac konserwatorskich, które miały miejsce w 2004r., prace poprzedzić wykonaniem odkrywek pasowych w celu identyfikacji rodzaju tynku i ewentualnej obecności polichromii w miejscach wskazanych w projekcie architektoniczno-budowlanym. Jedyne miejsce, gdzie zachowała się polichromia, znajduje się w prezbiterium, na pierwszym od ołtarza głównego, południowym filarze przyściennym, pod gzymsem, obecnie znajduje się tam odkrywka z tą polichromią. Tynki zostaną usunięte do wys 3m, natomiast w miejscu wokół zachowanego malowidła należy bardzo ostrożnie usunąć ręcznie tynk wtórny po lewej stronie malowidła i nad nim, aby nie naruszyć tynków oryginalnych.

1. Bezwzględne odkucie w całości wewnętrznych, wtórnych tynków z 2004r. oraz różowych zapraw, do wys. ok. 3m. Usunięcie kruchych spoin do głębokości ok. 2 cm, oczyszczenie na sucho odsłoniętego lica muru ceglanego za pomocą szczotek i osuszenie powierzchni wątku muru. Po usunięciu tynków należy monitorować procesy zachodzące w murach i czas ich wysychania.
2. Ostrożne i delikatne czyszczenie odsłoniętego lica muru ceglanego za pomocą szczotek i osuszenie muru.
3. Dezynfekcja powierzchni lica ceglanego preparatem bakterio- grzybo- i glonobójczym do czyszczenia i gruntowania zanieczyszczonych i zagrożonych zanieczyszczeniem biologicznym materiałów budowlanych (np. BFA Remmers, Keim Sikagard 715 W lub analogicznym).
4. Przygotowanie podłoża, powierzchni ściany po okresie stabilizacji wilgotnościowej, wzmocnienie preparatem, np. KEIM Spezial-Fixativ lub równoważnym.
5. Uzupełnienie ubytków cegieł w wątku muru, wydłutowanie spoin i wyrównanie nierówności tynkiem spełniającym warunki paroprzepuszczalnego tynku wyrównawczego i podkładowego, do

wypełniania spoin, wypełniania i wyrównywania ubytków, w cegle zaprawą czysto wapienną lub z minimalną przymieszką puzzolany - proporcje do uzgodnienia na etapie wykonawczym z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. W przypadku głębszych ubytków lica muru wymiana zdegradowanych cegieł na cegły o analogicznych do oryginału właściwościach i wymiarach.

6. Proponuje się wykonanie tynków traconych na czas schnięcia i odsalania muru. Następnie nałożenie tynków przepuszczalnych dla pary wodnej, odpornych na niekorzystne działanie czynników atmosferycznych tj. mróz, odpornych na działania soli. Przy rekonstrukcjach tynków zostaną użyte zaprawy czysto wapienne lub wapienne z niewielkim dodatkiem domieszek hydraulicznych w postaci puzzolany. Dopuszcza się stosowanie gotowych mieszanek np. firmy Schwepa, Mapei (seria Antique) lub analogicznych. Nie dopuszcza się użycia tynków z przymieszkami z trasy i cementu portlandzkiego, jako zbyt mało elastycznych i o za wysokiej wytrzymałości mechanicznej.

Wykonanie powłok malarskich powierzchni wypraw tynkarskich ścian zewnętrznych farbą krzemianową, np. KEIM Soldalit lub analogiczną, malowanie zgodnie z ustaloną kolorystyką.

Tynki zgodnie z charakterem oryginału należy wykończyć tzw. filcowaniem. Kruszywo musi mieć domieszki drobnego żwiru lub grubszego piasku. Należy zadbać o sposób zacierania wierzchniej warstwy tynku, aby osiągnąć lekko nierówną fakturę charakterystyczną dla wypraw historycznych. Odtworzenie tradycyjnego sposobu wykończenia powierzchni ścian z uwypuklonym ziarnem wypełniacza jest niezwykle istotne. Zbyt gładkie wykończenie w charakterze gładzi jest niezgodne z technikami budowlanymi z czasów powstania kościoła, po pomalowaniu daje zbyt gładką jednorodną płaszczyznę na której widać wszelkie zabrudzenia i mikro uszkodzenia. Na tradycyjnych tynkach filcowanych światło układa się miękko, a ich powierzchnia po malowaniu jest lekko zróżnicowana poprzez delikatne światłocienie uwypuklonych ziaren co daje piękny efekt wizualny. Tynki takie także szlachetnie się starzeją.

Kolorystykę tynków, jak i fakturę wierzchniej warstwy tynków należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Przy projektowaniu należy pamiętać, że kolorystyka oryginalna nie zachowała się, ze względu na wielokrotne wymiany tynków wewnętrznych w obiekcie.

dr Monika Dąbkowska